

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**Розвиток мовлення учнів на уроках
української мови в процесі вивчення
елементів синтаксису**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”**

Виконала студентка 4 курсу 451 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Демецька Анна Вікторівна

Керівник к. пед. н., доцент Сугейко Л.Г.
Рецензент старший вчитель вищої категорії
ЗЗСО №54 Херсонської міської ради
Маркова І.А.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Лінгводидактичні засади вивчення синтаксису	
у початкових класах	6
1.1 Синтаксис у мовознавчій науці	6
1.2 Особливості вивчення елементів синтаксису в початковій школі	12
РОЗДІЛ 2. Методика роботи над елементами синтаксису	
у початкових класах.....	18
2.1 Розвиток мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису	18
2.2 Види вправ при вивченні елементів синтаксису в початкових класах	22
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33
ДОДАТКИ	37
Додаток А Конспект уроку з української мови для учнів 4 класу з теми «Члени речення. Зв'язок слів у реченні»	37
Додаток Б Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	45

ВСТУП

Проблема взаємозв'язку мовної освіти й мовленнєвого розвитку учнів визначила нові змістові лінії навчання української мови. Вивчення української мови в початкових класах відбувається через взаємодію двох суттєвих елементів – мовленнєвого розвитку здобувачів початкової освіти і їхньої мовної освіти. Базовий методичний принцип, відповідно з яким визначається співвідношення цих частин, полягає у тому, що мовні знання на початковому етапі навчання української мови – важливий засіб навчання дітей мислити. Воно формується в процесі побудови зв'язних висловлювань.

Синтаксис виступає однією із невід'ємних частин шкільного курсу української мови. Це пов'язано із опануванням таких важливих понять, як слово, словосполучення, зв'язок слів у реченні, речення, які і визначають передумови розвитку мовлення учнів. Отримані під час вивчення синтаксису знання закономірностей поєднання слів і особливостей побудови речень сприяють формуванню умінь правильно утворювати різнопланові конструкції, насичують синтаксичні ресурси мовлення, допомагають емоційніше й точніше висловлювати думки.

З огляду на зазначене вище, вивчення здобувачами початкової освіти елементів синтаксису набуває особливого значення. Саме цей етап навчання української мови виступає базовим для формування ключових знань, умінь та навичок, що сприяють подальшому навчанню.

Головною одиницею розвитку мовлення виступає речення. Воно безпосередньо функціонує і співвідноситься з мисленням і з комунікацією. Інші одиниці мовної системи також активну беруть участь у формуванні думки й в її комунікативному вираженні. Формування поняття речення є дуже важливим завданням у курсі вивчення української мови.

Поняття речення безпосередньо взаємопов'язане з іншими поняттями такими, як: словосполучення та синтаксичний зв'язок у реченні. Із словосполучення будується речення. Засвоєння поняття словосполучення впливає на формування в учнів уявлень про конструктивний склад речення. Завдання навчання української мови здобувачів початкової освіти полягає в тому, щоб навчити учнів грамотно застосовувати лексичну багатоманітність мови, виробити вміння її відчувати, що безпосередньо проявляється в умінні сполучати слова, підготувати учнів до засвоєння теоретичних засобів про основні поняття синтаксису.

Актуальною проблемою у сучасній методиці навчання української мови є визначення найоптимальніших умов і найбільш ефективних шляхів розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення синтаксису на уроках української мови.

Актуальність дослідження полягає у тому, що між вивченням речення як одиниці синтаксису і розвитком мовлення школярів існує нерозривний зв'язок, що дає можливість формувати ключові знання, навички й уміння правильно висловлювати, оформлювати й повідомляти думки на початковому етапі навчання. Реалізація такого зв'язку дозволяє формувати основу для подальшого вивчення синтаксису в середній школі.

На сучасному етапі розвитку мовознавства та лінгводидактики про основні елементи синтаксису та пунктуації висвітлено у працях вчених Л. Варзацької, М. Вашуленка, Н. Грипас, Л. Мацько, М. Плющ, О. Пономарева, С. Шевчук, Н. Шкурятяна та ін.

Науковий інтерес різних учених підтверджує актуальність проблеми.

Актуальність нашого дослідження зумовила вибір теми **«Розвиток мовлення учнів на уроках української мови в процесі вивчення елементів синтаксису»**.

Мета дослідження– визначення ефективних шляхів для розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови.

Відповідно до мети було поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати навчальні програми та науково-методичну літературу з теми дослідження;
- дослідити теоретичні засади вивчення елементів синтаксису;
- визначити методичну основу розвитку мовлення, елементів синтаксису в початкових класах;
- визначити шляхи для розвитку мовлення учнів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови;
- розробити види вправ при вивченні елементів синтаксису у початкових класах.

Об'єктом дослідження є процес формування поняття речення на уроках української мови у початкових класах.

Предмет дослідження – зміст і система вправ для формування поняття речення у молодших школярів.

Методи дослідження: узагальнення досвіду формування поняття речення; наукове спостереження процесу формування поняття речення; опрацювання наукових джерел з методики навчання української мови; моделювання творчих вправ для вивчення елементів синтаксису.

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

Лінгводидактичні засади вивчення синтаксису

у початкових класах

1.1 Синтаксис у мовознавчій науці

Проблема синтаксису завжди була популярною у науковій площині. Оскільки синтаксис як розділ мовознавства тісно пов'язаний з системами української мови та з іншими науковими галузями, ця проблема вивчалася і вивчається вченими різнопланово.

Головне, що під час вивчення синтаксису важливо зрозуміти взаємозв'язок з іншими розділами мовознавства. Також зрозуміти ефективність вивчення інших розділів, а саме морфології, на синтаксичній основі.

У своєму дослідженні ми звернемо увагу на практичну складову впровадження принципів навчання синтаксису, специфіку реалізації особливих методів та прийомів під час роботи над синтаксичним матеріалом, з'ясуємо сутність синтаксичних одиниць.

Як нам відомо, що синтаксис – це розділ граматики, в якому вивчаються особливості будови, семантики та функціонування синтаксичних одиниць.

Синтаксис пов'язаний не тільки з морфологією, а й з лексикологією. Варто знати, що форми слів є предметом морфології, а значення форм слів, що виникають у поєднанні з іншими словами і формами, вивчається у синтаксисі як структурний елемент словосполучення чи сполучення слів. Наприклад: яскраве сонце, білий папір, голосно розмовляти; танцювати, співати, малювати. Як бачимо, словоформи є предметом вивчення не лише морфології, а й синтаксису. А от зв'язок синтаксису з лексикологією проявляється у тому, що кожне повнозначне слово має своє лексичне значення, яке враховується при побудові синтаксичних одиниць для передачі потрібної інформації.

Адже, від лексичного значення слова при тій же самій схемі речення може залежати структурно-семантичний тип речення.

Основними синтаксичними одиницями є словосполучення і речення. Варто знати, що це одиниці різного рівня. Речення – найменша комунікативна одиниця. Будова речення повністю підпорядкована комунікації. Словосполучення – мінімальне смислове і граматичне об'єднання слів, що служить складним найменуванням явищ об'єктивної дійсності, тобто виконує номінативну функцію. Отже, словосполучення, як і слова, становлять будівельний матеріал для речення, через що вони й виявляються на нижчому рівні, ніж речення.

Таким чином, оскільки словосполучення і речення вивчає синтаксис, то можна говорити про синтаксис словосполучення і синтаксис речення.

Варто знати, що синтаксис словосполучення розглядає синтаксичні властивості слів, правила поєднання слів. Це означає, що ці правила визначаються граматичними ознаками слів як частин мови. Наприклад, іменник може узгоджуватися з прикметником, а дієслово керує іменником.

А синтаксис речення має своїм об'єктом одиниці комунікативного плану, бо речення є основною синтаксичною одиницею, яка служить засобом спілкування. А отже, речення утворюється із словоформ, тобто первісних одиниць синтаксису, словосполучень і сполучень слів, які виникають лише в реченні - підмета з присудком та однорідних членів речення.

Вчені М. Пентиліук, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, А.Нікітіна вважають, що «... синтаксис є основою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів (фонетичного, морфологічного та ін.). Вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, елементів стилістики,

розвитку логічного мислення і мовлення учнів, а також для формування пунктуаційних навичок та навичок виразного читання» [23, с. 154].

У таблиці 1.1. покажемо визначення специфічних принципів та прийомів вивчення синтаксису, які висвітлено у сучасній лінгводидактиці.

Таблиця 1.1.

Визначення специфічних принципів та прийомів вивчення синтаксису

Специфічні принципи	Специфічні прийоми
1. Вивчення синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами. 2. Вивчення синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією. 3. Вивчення синтаксису в поєднанні з розвитком мовлення	«1. Аналіз словосполучень. 2. Синтаксичний розбір речення. 3. Заміна одних синтаксичних одиниць іншими. 4. Введення та вилучення окремих компонентів речення. 5. Конструювання і реконструювання синтаксичних одиниць. 6. Складання речень за опорними словами, схемами. 7. Редагування» [24, с. 155].

Взагалі, знання з синтаксису закладаються в початкових класах, а уже пропедевтичним курсом розширюються з 5 класу.

Ми знаємо, що завдання методики вивчення шкільного курсу синтаксису складається з формування в учнів уміння розпізнавати словосполучення і відрізнити їх від речень, знаходити у словосполученні головне і залежне слово, навчити ставити запитання від головного слова до залежного, розрізнити і визначити головні та другорядні члени

речення, з'ясовувати просте та складне речення, усвідомлювати базові властивості складного синтаксичного цілого.

Як зазначають дослідниці М. Плющ, Н. Грипас, що: «...синтаксис – це розділ науки про мову, що вивчає будову словосполучень і речень. Синтаксис найтісніше пов'язаний з морфологією, бо в цьому розділі граматики розглядається слово у його відношеннях і зв'язках з іншими словами в мовленні. Словоформи кожної частини мови в реченні виявляють себе як члени речення, а службові слова виконують свою роль тільки в словосполученні або в реченні» [22, с. 182].

Вони вважають, що: «... словосполучення і речення є синтаксичними одиницями різного порядку. Основною синтаксичною одиницею є речення, оскільки воно виражає повідомлення, словосполучення входить у речення як його складова частина. Найменшою синтаксичною одиницею є словоформа, яка виконує певну синтаксичну роль у реченні. Речення звичайно функціонують не ізольовано, а об'єднуються за змістом і граматично в текст» [22, с. 182].

Науковець К. Плиско зазначає, що «... речення є основною синтаксичною одиницею, яка служить важливим засобом спілкування. Воно займає центральне місце серед інших синтаксичних одиниць і може розглядатися, з одного боку, як одиниця, що утворюється із слів і словосполучень, а з другого – як одиниця, що вичленовується з тексту. У першому випадку головна увага скеровується на здатність речення формувати і виражати думки, вольові почуття, а в другому – на його структурну основу. Оскільки речення створюється в процесі спілкування для вираження думки, його структура зумовлюється формою думки, її членуванням, а тому воно є одиницею мови і одиницею мовлення» [20, с.13].

М. Кочерган так визначає речення та його ознаки: «...центральним поняттям синтаксису, основною його одиницею є речення. У мовознавстві існує до тисячі визначень речення. Пізнати і визначити

речення намагалися не тільки мовознавці, а й логіки, філософи, психологи і навіть математики. Надзвичайно велика кількість визначень речення свідчить про те, що це дуже складна за своєю організацією й багатоаспектна одиниця, яку необхідно досліджувати в різних напрямках» [14, с. 314].

Науковець зазначає, що: «...речення – мінімальна комунікативна одиниця, яка про щось повідомляє й розрахована на слухове або зорове (на письмі) сприйняття. На відміну від слова і словосполучення, речення характеризується комунікативністю (передає конкретний зміст у логічно зрозумілих формах і здатне входити до будь-яких форм спілкування), відносно самостійністю (виражає відносно закінчену думку і відділяється від інших речень паузами) та структурною цілісністю (будується за певною структурною моделлю)» [14, с. 314].

Як ми знаємо, у мові слова поєднуються між собою за певними правилами. Наприклад, *зелений сад, рання весна, глибе озеро*. Як бачимо, що ці словосполучення різні за своїм лексичним значенням, поєднанні за одним правилом – іменник сполучається з прикметником. Вони мають однаке значення – вказують на предмет і його ознаку. А, наприклад, словосполучення *писати гарно, ходити швидко, літати високо* мають теж однакове значення, бо вони теж вказують на дію та її ознаку. Ось таке спільне для однакових за будовою словосполучень або речень значення називається граматичним. Тому на основі спільних граматичних значень слова поєднуються у певні типи словосполучень та речень.

Як зазначає В. Горяний, що: «... розділ граматики, який вивчає граматичні значення і принципи побудови словосполучень та речень у мові, називається синтаксисом» [10, с.3].

Науковець додає, що; «... лексично різні слова виконують однакову синтаксичну роль. Наприклад, у словосполученнях *говорити правду, різати хліб, копати землю* - вони є прямим додатком. Отже,

словоформи у синтаксисі розглядаються у зв'язку з іншими словами, які функціонують як члени речення. Синтаксичними одиницями є словоформа, словосполучення і речення» [10, с.3].

В. Горяний стверджує, що: «... речення – це основна синтаксична одиниця. Вона служить для оформлення, вираження і повідомлення думки. Словосполучення – це синтаксична одиниця, яка служить для назви складного поняття. Слово ж називає просте поняття. Отже, в синтаксисі вивчаються правила поєднання слів у словосполученні і реченні, будова і види речень та їх складових частин, а також інтонація і порядок слів у реченнях» [10, с.3].

Як зазначають науковці у своїх працях – речення є складною синтаксичною категорією, і що, словосполучення і речення – це основні синтаксичні одиниці.

Отже, ми дійшли такої думки, що речення, на відміну від словосполучення, буває поширеним і розгорнутим, має свою структуру, воно відрізняється повнотою викладу думки.

1.2 Особливості вивчення елементів синтаксису в початковій школі

У контексті сьогодення виникла така необхідність, як удосконалити методичні прийоми та урізноманітнення форм роботи вчителів початкових класів, надаючи нового спрямування навчанню, в процесі якого розвиваються творчі здібності молодших школярів. Тому й виникло питання визначення найоптимальніших умов та найбільш ефективних шляхів для розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови.

Дослідники та вчені як Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Грипас, О.Мельничайко, К. Плиско, М. Плющ, О. Пономарів та інші приділяли

увагу різноманітним питанням із методики навчання української мови в початковій школі, пов'язаним із вивченням елементів синтаксису [3; 5; 15; 16; 22; 27]. У центрі уваги науковців були проблеми вивчення речення у початкових класах, система роботи над ним, визначення особливостей вивчення цього елемента синтаксису, формування методичних рекомендацій для вивчення речення.

На нашу думку, у сучасній методиці навчання української мови проблема визначення найоптимальніших умов і найбільш ефективних шляхів для розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови потребує детального вивчення.

У початковій освіті передбачено формування у молодших школярів таких ключових компетентностей, як:

- уміння усно і письмового висловлювати свої думки;
- уміння висловлювати свої почуття;
- чітко й аргументовано висловлювати факти;
- відчувати красу слова;
- усвідомлювати роль мови для ефективного спілкування та культурного самовираження.

Для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в різних ситуаціях спілкування необхідні комунікативно-мовленнєві вміння. Учитель повинен прагнути, щоб діти кожен вислів сприймали не тільки розумом, але й серцем, намагалися побачити живу картину, почути звуки, прислухалися до переданих почуттів, а також уміли висловлювати свої почуття.

На уроках української мови, як показує практика, учитель повинен уміло поєднувати розвиток мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь учнів. Бо мовні вміння необхідно спрямовувати на формування базових понять, засвоєння норм літературної вимови, логічного мислення дітей.

Як ми знаємо, мовленнєві вміння передбачають:

- удосконалення звукової вимови та культурного мовлення;
- роботу над збагаченням і уточненням словника;
- опанування граматичного ладу.

Комунікативні вміння забезпечують:

- розвиток власне мовленнєвих умінь: орієнтація в умовах, змісті висловлювання, формі його викладу;
- групування збірного матеріалу, визначення послідовності частин тексту, виділення слів, важливих для висловлювань;
- удосконалення власного тексту.

У початкових класах на уроках української мови велике значення має поглиблення знань учнів із синтаксису. Вчителям важливо допомагати молодшим школярам оволодіти нормами граматичної структури української мови. Збагатити мовлення учнів різноманітними формами та способами висловлювання думки. Особливо піднести рівень розвитку мовлення учнів.

Відомо, що одиницею розвитку мовлення є речення. Тому на кожному уроці навчання грамоти, граматики та читання цілеспрямовано та систематично треба працювати над його засвоєнням.

Систематична робота над реченням є дуже важливою, оскільки на фоні речення діти засвоюють й інші мовні теми, зокрема, лексичне значення слова, словотвір, фонетику, орфоепію, орфографію, морфологічні форми слів та їх синтаксичну роль, пунктуацію.

Ми знаємо, що саме у процесі вивчення елементів синтаксису здобувачами початкової освіти, поступово відбувається формування грамотне уявлення про мову як специфічну сферу дійсності. Це сприяє одержанню певного обсягу лінгвістичних знань та систематичного підвищення рівня розвитку мовлення молодших школярів.

Найважливішою умовою розвитку мовлення дітей є потреба у висловленні, підвищенні мовленнєвої мотивації, бажання висловити свої

думки та почуття. Якраз це і потребує певної організації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання.

Як ми знаємо, що оптимальною умовою розвитку мовлення учнів є наявність змістовної основи для їхніх висловлювань. Бо важливо, щоб учні не тільки хотіли говорити, але й могли про щось сказати. Ось для цього й необхідно проводити роботу з розширення й уточнення уявлень школярів про навколишній світ. Адже, це можна здійснювати за допомогою безпосередніх спостережень, а також опосередковано – за допомогою книг, картин тощо.

Для того, щоб діти говорили правильно, змістовно, емоційно й цікаво, доречно ввести їх у роль захопливого оповідача. Тому треба розвивати творчу уяву учнів, навчати їх бачити те, про що вони говорять. Необхідно учнів учити розповідати так, щоб слухачі розуміли їхню думку, могли уявити описану картину. А головне, відчули б ставлення мовців до висловлюваного.

В початкових класах у роботі над засвоєнням елементів синтаксису Г.Чуйко виділяє такі напрями, між якими існує тісний зв'язок, як: «практичні спостереження за синтаксичною будовою та інтонаційним оформленням речень, побудова речень з різною кількістю членів, з різним розташуванням їх, за поданим зразком, схемою; формування уявлень про одиниці синтаксису – словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст); засвоєння структури речення і найважливіших синтаксичних понять: зв'язок між словами у реченні; граматична основа речення; головні і другорядні члени речення; головні члени – підмет і присудок; однорідні члени речення; засвоєння синтаксичної термінології; поглиблення знань і умінь з синтаксису під час опрацювання несинтаксичних тем (значення слова, будова слова, частина мови); формування в учнів умінь використовувати у власному мовленні речення за метою висловлювання (розповідні, окличні);

формування пунктуаційних навичок; застосування набутих знань і умінь з синтаксису у практиці зв'язного мовлення» [30].

У період навчання грамоти учні одержують початкові уявлення про речення та його будову.

У ході виконання різноманітних тренувальних вправ, учні мають практично засвоїти термін й смислові та формальні ознаки речення, які пропонує Г. Чуйко, а саме, що: «служить для висловлення думки; вимовляються з розповідною, питальною чи окличною інтонацією; складається із слів, пов'язаних за смислом і граматично; у реченні про когось або про щось розповідається, запитується, стверджується або заперечується; на початку речення пишеться велика буква, в кінці – ставиться крапка (знак оклику чи знак питання)» [30].

Зокрема, коректні та грамотні уявлення про речення та особливості його будови сформулюються лише за умови глибокого усвідомлення кожної його ознаки. Це слід пам'ятати.

Немалу роль у розвитку мовлення школярів відіграє вивчення синтаксичних понять та вміння користуватися ними.

Як зазначав В. Мельничайко : « ...недостатня увага вчителя на уроках формування знань словосполучення, речення та синтаксичний зв'язок може спричинити масу грубих помилок в учнівських творах, в їхньому повсякденному мовленні» [15, с.10]

Вчений В. Мельничайко, досліджуючи застосування творчих вправ, виокремлює такі види найпоширеніших синтаксичних помилок: «...1) порушення норм узгодження між головним і залежним словом; 2) порушення норм керування; 3) порушення узгодження між підметом і присудком; 4) займенникове дублювання підмета; 5) неправильний порядок слів» [15, с.10].

На початковому етапі навчання учні молодших класів схильні розпізнавати несуттєві ознаки речення. Свої елементарні уявлення про речення вони досить часто прив'язують до певної кількості слів,

допочатку і кінця рядка, правопису великої букви, питань пов'язаних з темою розповіді, тобто до тих важливих ознак, що найчастіше спостерігають під час практичної діяльності, зокрема під час внесення виправлень. І для того, щоб запобігти цьому, вчителю необхідно систематично урізноманітнювати вправи, аналізувати різноманітні варіанти речень.

Взагалі, речення характеризуються комунікативністю, структурною цілісністю і відносною самостійністю. Варто знати, що крім комунікативності, основними ознаками речення є предикативність та інтонація.

Як нам відомо, що предикативність - це співвіднесеність змісту речення з об'єктивною дійсністю. Головним носієм предикативності є присудок. І головне, що предикативність формується граматичними значеннями модальності. А як ми знаємо, що модальність – це вираження мовцем свого ставлення до змісту висловлювання. Для того, щоб предикативна конструкція стала реченням, вона повинна бути інтонаційно оформлена. Роль інтонації надзвичайно важлива у формуванні речення. Звичайно, будь-яке слово може стати реченням., вимовляючи його в певною інтонацією. Наприклад, *ластівки прилетіли* і *Ластівки прилетіли. Ластівки прилетіли! Ластівки прилетіли?* Як бачимо, без інтонації не може бути виражена ні предикативність, ну і звичайно, ні модальність.

Слова і словосполучення це і є матеріал, з якого будується речення.

Одним із ефективних прийомів роботи виступає демонстрація впливу інтонації на появу варіантів членування речень, це значить, що пауза робить висловлювання відповідним комунікативному завданню.

Зрозуміло, що оптимальним є добір невеличких зв'язних текстів, в яких наявні різні за кількістю слів і за метою висловлювання речення. І учні матимуть можливість зіставляти їх будову, інтонування.

Специфіку інтонації доцільно демонструвати на прикладі одного речення, зміст якого може трансформуватись відповідно до мети висловлювання. А для того, щоб здобувачі початкової освіти усвідомили будову речення, то повинні з'ясувати, що воно складається із слів. Але учні повинні зрозуміти, що не всі слова, які входять до складу речення, рівнозначні. Є слова повнозначні й неповнозначні, і тому їх роль різна.

Зокрема, на починаючи навчання учні, не володіють достатніми знаннями для усвідомлення ролі слів у реченні, нерідко сприймають і відтворюють лише повнозначні слова. З огляду на це, записуючи речення самостійно чи під диктовку, дуже часто припускаються типових помилок: пропускають службові слова, скоріше за все прийменники, або пишуть їх одним словом із повнозначними словами. Щоб таких помилок не траплялося, вчителів потрібно працювати з учнями над вимовою і написанням службових слів.

Таким чином, можемо зробити деякі узагальнення, що одиницею розвитку мовлення є речення і тому на кожному уроці навчання грамоти, граматики та читання цілеспрямовано та систематично треба працювати над його засвоєнням.

РОЗДІЛ 2

Методика роботи над елементами синтаксису у початкових класах

2.1 Розвиток мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису

Важливою умовою розвитку мовлення дітей є потреба у висловленні, підвищенні мовленнєвої мотивації, бажання висловити свої думки й почуття. Звісно, що оптимальною умовою розвитку мовлення молодших школярів є наявність змістової основи для їх висловлювання. Це потребує певної організації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання.

Як ми знаємо, важливим шляхом розвитку мовлення молодших школярів у початковій школі є робота зі словосполучення та речення. Під час цієї роботи можна використовувати різні творчі вправи.

Взагалі, вся робота над реченням, елементами синтаксису в початкових класах спрямована на вироблення в учнів умінь використовувати саме теоретичні знання, які набули при щоденному спілкуванні. І тому, якщо учні мають ґрунтовне уявлення про речення, його будову, в усній та писемній формах грамотно будують зв'язні висловлювання, значить робота вважається продуктивною.

Як бачимо, стає зрозумілою роль комунікативно-діяльнісного підходу в опрацюванні молодшими школярами основних тем та підходів із вивчення елементів синтаксису. І це має цілісне спрямування на вивчення мови та мовлення.

Щодо вивчення синтаксичних одиниць у початкових класах, то ця робота відбувається поетапно.

Робота над реченням відповідно до Навчальних програм [18;24;28] починається в період навчання грамоти у 1 класі. Відбувається навчання в межах реалізації змістової лінії програми «Взаємодіємо усно».

На наш погляд, дуже необхідною умовою формування в учнів умінь і навичок комунікативно правильно застосовувати синтаксичні засоби у своїй мовленнєвій практиці виступає усвідомлення закономірностей реалізації синтаксичних структур у конкретних мовленнєвих ситуаціях, усвідомлення доцільності використання тієї чи іншої конструкції. Тому у межах текстів різних стилів та форм мовлення засвоюються правила використання словосполучення й речення.

Як зазначено в програмах початкових класів, вивчення граматики посідає головне місце, бо саме в початкових класах учні ознайомлюються з будовою української мови, оволодівають навичками практичного її вживання [18; 24].

Учений М.Вашуленко наголошував, що учні 1-4 класів повинні «...засвоїти елементи синтаксису (загальне поняття про словосполучення і речення, речення розповідні, питальні, спонукальні, головні та другорядні члени речення (без уживання термінів), звертання у спонукальних реченнях, однорідні члени речення)» [17, с.190].

Відповідно до чинних програм з української мови у 1-4 класах вивчаються елементи синтаксису [18;29]. Із класу в клас наростає складність розташування матеріалу із вивчення елементів синтаксису.

Слід пам'ятати, що творчі стилістичні вправи сприяють закріпленню знань і виробленню навичок з мови. Тому учні в 1-2 класах складають відповіді на запитання, заголовки до різних картин. Також складають невеличкі колективні твори та перекази. Ну, а вже в 3-4 класах, усвідомивши матеріал із синтаксису, учні пишуть творчі диктанти, перекази, твори за малюнками, а також твори на певну тему.

Треба усвідомити, що ці творчі вправи, які пропонує учитель, повинні мати творчий характер. Вони мають бути трохи складнішими, ніж при звичайному закріпленні матеріалу, ну, і, звичайно, повинні бути різноманітними. Щоб це було цікавим для учнів.

Відповідно, використання різних творчих вправ повинно ще й пов'язуватися з відповідними граматичними завданнями, особливо звернути увагу під час розбору виконаних учнями робіт.

Крім цього, такі типи вправ спрямовані в основному на засвоєння механізму побудови речень.

У період навчання грамоти в 1 класі, діти здобувають початкові уявлення про речення. Саме виконуючи різні вправи, учні практично засвоюють термін і ознаки цієї синтаксичної одиниці. Вчителю у цей період навчання треба учнів першого класу готувати до побудови зв'язних висловлювань, збагачувати лексичний запас учнів словами різних груп. Головне, вчити будувати словосполучення і речення.

Слід пам'ятати вчителю, що основною умовою формування правильних уявлень здобувачів вищої освіти про речення та його будову виступає усвідомлення кожної його ознаки.

Працюючи з букварем, учні вчаться складати речення з двох-трьох слів за малюнками і продовжують речення за поданим вчителем початком. Молодші школярі вчаться правильно інтонувати речення різні за метою висловлювання та інтонацією.

Учні описують ілюстративний матеріал Букваря. За допомогою вчителя, учні складають речення за поданими у Букварі схемами.

У добукварний період навчання грамоти необхідно дітей вчити точно формулювати відповіді на запитання, правильно будувати речення, розміщувати їх у відповідному порядку.

У букварний період робота над написанням слів стане більш ефективною тоді, коли учні навчаться будувати з ними розповідні, окличні і питальні речення. Діти у цей період учаться виділяти з тексту окремі речення.

У післябукварному періоді учні уже вдосконалюють свої вміння та навички, виконують різні вправи з реченням.

Матеріал у другому класі поступово ускладнюється. Молодші школярі одержують уявлення про речення. Опрацьовують типи речень за метою висловлювання – розповідні, питальні, спонукальні. За допомогою питань учні встановлюють зв'язок між словами у реченні. Уже крім вивчення граматичного матеріалу, можна учням запропонувати на задану тему створити письмові розповіді з 2-3 речень.

Саме у 2 класі, під час роботи над реченням, вчителю необхідно навчити учнів встановлювати синтаксичні зв'язки між членами речення. Навчити правильно конструювати речення за моделлю, складати речення та зв'язні висловлювання з уже вивченими граматичними формами. Учитель сприятиме ефективному розвитку мовлення учнів, розвиваючи в школярів такі вміння.

Запропонований для учнів 3 класу матеріал про речення, стає більш насиченим. Вивчаючи елементи синтаксису, третьокласники дізнаються про типи речень за інтонацією – окличні та неокличні, головні члени речення та другорядні члени речення (без уживання термінів). Молодші школярі засвоюють, що другорядні члени речення вказують на різноманітні ознаки предметів, допомагають образніше та повніше виражати думку.

Отже, значну роль у розвитку мовлення здобувачів початкової освіти відіграє практична робота над головними й другорядними членами речення.

Зокрема, вчителю необхідно приділяти особливу увагу засвоєнню учнями знань про зв'язок слів у реченні. Учитель, насамперед, повинен розвивати в учнів уміння встановлювати зв'язки між членами речення. Бо саме така робота сприяє школярам усвідомити й розрізнити словосполучення й граматичну основу речення. Завдяки такій роботі учні оволодівають нормами сполучуваності слів.

Згідно з програмними вимогами, учні 4 класу удосконалюють свої знання про різні види речень. Засвоюють знання про основу речення –

підмет, присудок, зв'язок слів у реченні, а також вивчають однорідні члени речення. Учні дізнаються, що однорідними членами речення можуть бути і підмети, і присудки, і другорядні члени речення. Учитель поступово повинен формувати в учнів уміння самостійно складати речення з однорідними членами і головне, використовувати їх у своєму усному й писемному мовленні. Під час такої роботи четверокласники виконують чималу кількість різноманітних завдань творчого характеру. Виконуються вправи, які спрямовані на вироблення в учнів відповідних мовленнєвих умінь та вправи, які спрямовані на засвоєння необхідних теоретичних відомостей про різні синтаксичні явища.

Отже, у процесі роботи над реченням учні мають усвідомити, що люди висловлюються, спілкуються між собою за допомогою речень. Бо речення виступає засобом спілкування, а головне, речення реалізує емоції, почуття, думки людей. І певна думка мовця може бути висловлена тільки в реченні.

Таким чином, під впливом багатьох чинників відбувається розвиток учнів початкових класів. А значить, що значною мірою на розвиток мовлення молодших школярів впливає вивчення елементів синтаксису.

2.2. Види вправ при вивченні елементів синтаксису в початкових класах

Матеріали типової освітньої програми для закладів середньої освіти під керівництвом Савченко О.Я. містять вимоги до формування навичок самостійного створення речень, визначення їх меж у тексті та визначення типу за метою висловлювання[28]. Тому треба не ускладнювати роботу учнів у сприйнятті вивчуваного матеріалу, а

застосовувати такі творчі роботи, щоб учні захопилися ними, їм було цікаво.

У початкових класах вправи з реченням ділять на аналітичні та синтетичні. Усі ці вправи використовуються на різних етапах навчання.

Аналітичні вправи – це якщо переважає аналіз готових речень.

Синтетичні вправи – передбачають самостійне складання речень.

Ось тому найчастіше синтетичні вправи виконуються учнями на основі аналітичних вправ. Учні спочатку аналізують готове речення. Вони вказують скільки речення має слів. Визначають основу речення. Самостійно конструюють речення такої ж самої будови. Взагалі, синтетичні вправи можуть виконуватися і без попередніх аналітичних. Але знову ж таки, обов'язково супроводжуються внутрішньою аналітичною роботою мислення. І що цікаво, у процесі якої здійснюється контроль за правильністю побудови речення у тому числі і поєднання слів.

Доречно, що залежно від ступеня самостійності та пізнавальної активності молодших школярів вправи з реченням діляться на такі групи:

- на основі зразка;
- конструктивні;
- творчі.

За зразком вправи використовуються на різних етапах. Сутність їх полягає у тому, що учні спостерігають, аналізують речення. Потім відтворюють їх інтонаційну будову і вже самі складають свої власні речення такої самої будови на основі зразків. Тому спостереження над реченнями дуже важливе для оволодіння граматичною будовою української мови, і звісно для розвитку мовлення молодших школярів.

За звичай, здобувачі початкової освіти читають і записують речення за зразком. Крім того, відтворюють, повторюючи за вчителем, їх

інтонацію. Граматичний аналіз не обов'язковий при цьому. Головне, щоб діти почули і, звісно, відтворили речення, наслідуючи зразок.

Ми знаємо, що буквар – це перша книга учнів. Саме у букварі міститься багато емоційнозабарвлених, різноманітних речень за будовою, за метою висловлювання та інтонацією, з однорідними членами та звертаннями. І що цікаво, читаючи та переписуючи речення, учні оволодівають зразками, звертаються до них, наслідують при складанні власних висловлювань. І тому найкращим зразком для наслідування є різні цікаві тексти, вірші, українські казки, приказки, прислів'я, загадки.

Наприклад, розглянемо тексти, запропоновані М. Вашуленко у підручнику «Українська мова. Буквар»:

«Айстри

Побачив Андрійко у дворі сестру Марійку і одразу став розповідати.

- А в мене насінинки, - і розтулив кулак. – Мама дала. Вона сказала:

- Із насінини виросте квітка – айстра.

- Давай разом виростимо красиві квіти, - запропонувала Марійка братові.

- Добре, давай! – відповів Андрійко.

Посадили діти насінинки в горщик.

- Не забувайте поливати, порадила мама.

Діти дбайливо поливали айстри. А коли квіти проросли, то Андрійко виніс горщик на балкон.

Незбаром айстри розквітли. А колір такий різний – і білий, і синій, і бузковий... Красиві вирости айстри!»[4, с.105].

«Мій дім

Різні на планеті будинки. Великі й малі. Красиві й дивні. Але всім мила і тепла рідна домівка.

Мій будинок – не просто споруда. Мій дім – то мама і тато, брат і сестра, мій песик і котик. У рідній оселі все таке миле і знайоме! Тут мама співала нам колискові пісні. А татко розповідав казки. Ми в рідному домі радісні й веселі.

У рідному домі – і вода солодка!»[4, с.107].

*«- Зозуле, зозуле,
ти взимку не кувала,
у саду не літала,
на високе дерево не сідала.*

Де ти щизимувал? (За Марією Чумарною) !»[4, с.95].

«У Мартусі котики.

У Микити коники.

У Катрусі кактус.

У Олесі ослик.

У Тамари курка.

У Максима куртка.

А намисто і коралі –

у Світлани і Наталі (За Олексієм Катричем)!»[4, с.88].

«Театр у класі

У вівторок у нас вистава. Тарас, Тимур і Тамара – артисти. Вони ставили виставу «Котик і Півник». Тарас – Котик, Тимур – Півник, а Тамара – Лиска.

Котик у лісі, а Півник у кімнаті сам.

Лиска стала коло вікна і покликала:

- Півнику, Півнику!

А Півник:

- Ток-ток! Он там Коток!

От Лиска посипала коло вікна проса. Потім постукала у скло і покликала:

- Півнику, Півнику! Тут просо!

А Півник:

- Ку-ку-рі-ку-у, Котику!

То Лиска і втекла.

Усі вітали артистів квітами !»[4, с.89].

Ось чому, вчитель на будь-якому етапі початкового навчання при читанні окремих речень і текстів повинен привертати увагу учнів до всього, що сприяє засвоєнню граматичної будови української мови, збагаченню мовлення молодших школярів, а також виробленню мовного чуття.

Після вивчення певних відомостей з синтаксису, у 2-4 класах застосовуються конструктивні вправи.

До конструктивних вправ відносять вправи на побудову і перебудову речень. Загалом, учні при їх виконанні спираються на теоретичні знання.

Метою конструктивних вправ є закріплення набутих знань на практиці. Зокрема, до цієї групи вправ належать такі:

1. Відновлення або побудова речень із розрізнених слів. Учні, виконуючи таку вправу, встановлюють порядок розташування слів у реченні, слова пов'язують за допомогою закінчень, прийменників та сполучників. Таких вправ може бути декілька варіантів:

1) усі слова деформованого речення подаються у потрібній формі:
Україну, щиро, ми, рідну, любимо, і, дорогу;

2) деякі слова даються в початковій формі: *ми, щиро, дорога, любимо, рідна, Україну;*

3) всі слова подаються у початковій формі: *щиро, рідна, любити, дорога, і, ми, Україна.*

2. Поділ деформованого тексту, надрукованого без великих букв і крапок, на окремі речення. Діти замислюються над змістом написаного, коли виконують такі вправи. Зокрема, вчать правильно оформляти речення на письмі. Ось таку роботу корисно проводити зі здобувачами

початкової освіти, ускладнюючи поступово завдання добором деформованого тексту з більш поширеним реченням.

3. Поступове розгортання (поширення) речень за допомогою питань. Зокрема, це вправи, спрямовані на вироблення навичок удосконалення написаного, редагування. І тому, дуже важливо організувати роботу так, щоб учні уявили процес поширення речень.

Наприклад, показати на дошці хід розгортання речення:

Зацвів бузок. (який?) – Різнобарвний бузок зацвів.

(де?) Різнобарвний бузок зацвів у ботанічному саду.

(коли?) Різнобарвний бузок весною зацвів у ботанічному саду.

4. Поступове згортання (скорочення) речень. Вправи на поступове згортання (скорочення) речень допомагають учням простежити, як речення втрачає виразність. Допомагає усвідомити, до якої межі можливе скорочення. Учні усвідомлюють, що далі речення скорочувати не можна. Наприклад, відсутність слова «малюнок» надасть реченню зовсім іншого змісту: «Дівчинка малює» вже сприймається із значенням «дівчинка уміє малювати» або «дівчинка зайнята малюванням».

5. Вправи, коли декілька речень з однорідними членами об'єднати в одне. Наприклад:

Марійка уміє добре читати. Марійка уміє гарно писати. Марійка може і гарно малювати. – Марійка уміє добре читати, гарно писати і малювати. Це вправа на удосконалення висловлювання, і тому учні повинні вчитися уникати без потреби повторення одних і тих самих слів.

Повну самостійність виконання передбачають і творчі вправи. Складаючи або добираючи їх, вчитель повинен формулювати завдання так, щоб не обмежувати творчу ініціативу учнів. Можна назвати декілька видів таких вправ. Складання речення:

- на задану тему (про ліс у сонячну погоду; про приліт птахів; про прогулянку у дощову погоду);

- за сюжетним малюнком;

- за 3-4 опорними словами;
- за опорними словосполученнями (голубе небо, творча праця);
- речень-запитань і речень-відповідей;
- на основі власних спостережень за змінами в природі (якою стала погода; що сталося з озером взимку);
- на основі переглянутої вистави або фільму;
- складання різних варіантів речень про одне і те саме (за одним і тим самим малюнком можна скласти різні речення).

З огляду на те, що вправи творчого характеру часто позбавлені конкретних завдань, учні потребують додаткової уваги та алгоритму виконання дій, й виконанням їх важче керувати. Роботу можна організувати у формі творчого змагання. У цьому змаганні виграє той, хто складе речення швидше і краще, більш виразнішим за змістом із найбільшою кількістю другорядних членів, ускладнене однорідними членами.

Як бачимо, творчі вправи є однією з форм заохочення здобувачів початкової освіти до складання особливих речень, вивчення яких не передбачене програмою.

Ці вправи дуже потрібні для розвитку мовлення молодших школярів. І тому, творчі вправи треба проводити систематично й цілеспрямовано при підготовці до переказів та різних видів творчих робіт.

Наведемо декілька прикладів.

1. Скласти і записати речення з поданих слів.

1) *Діти, у, навчаються, школах, різних.*

2) *Побудована, з, Зелена, бамбука, школа.*

Визначити вид речень: розповідне, питальне чи спонукальне.

Визначити головні слова в першому реченні.

Змінити речення так, щоб вони стали питальними. *Хто? Що? Де?*

[1, с. 11].

Наведемо приклади декількох вправ, які пропонує Будна Н.:

«...1. Скільки речень у цьому вірші?

*Світає... Край неба палає ...
Соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає. (Т. Г. Шевченко)*

2. Прочитати і списати. Правильно позначити початок і кінець кожного речення.

*моя мама лікар мій тато учитель
на його уроках діти вчать ся малювати
фарбами я також люблю малювати.*

3. Які розділові знаки слід поставити у кінці кожного речення?

*Тече вода із-за гаю та похід горою
Чесць і слава хліборобам,
Що живуть у моїм селі
Тобі сподобалась ця книжка*

4. Скласти і записати речення про зиму, про життя пташок: три речення розповідних, одне питальне, одне окличне.

5. Скласти три речення зі словами *грає, тримає, купив*. Подумати, з якої букви треба написати кожне речення?

6. Списати речення. Вставити слова з довідок.

*Прийшло ... літечко. Шумлять ... сосни. Достигає ... суниця. ...
співають птахи.*

Слова для довідок: *тепле, високі, солодка, дзвінко.*

7. Скласти речення з такими словами:

*учні, садили;
соловей, співав;
школярі, допомагають» [2, с.18-21].*

Під час повторення вивченого матеріалу у період навчання грамоти можна використовувати такі види вправ, які пропонує Н. Будна, наприклад:

«... 1. До слів першого рядка добрати слова з другого рядка і записати словосполучення. З одним із словосполучень скласти речення.

Смачний, срібний, прудка, кольорові.

Білочка, торт, кульки, іній.

2. Із слів кожного рядка скласти і записати речення. Виписати слова з буквою **ї**. Позначити в них кількість звуків і букв.

а) у, часто, учні, музеї, ходять;

б) станції, поїзди, щодня, відходить, від;

в) ходять, вулицях, міста, по, трамваї.

3. Доповнити речення словами, що відрізняються одним звуком.

Записати речення.

У лісі ростуть ... .

В озері плавають ... .

У берези біла ... .

У крота є ... .

Побігла ... .

Затремтіла ... .

Слова для довідок: *лини, липи, нора, кора, гілка, білка»*[2, с.5-8].

Система уроків передбачає комплексний підхід до виконання творчих вправ, спрямованих на формування вміння аналізувати мовні явища, сприйняття мови як цілісної структури. Велику увагу приділено завданням з розвитку мовлення, спрямованим на розвиток уяви, мислення, швидкості реагування учнів.

Отже, подані форми роботи, не дивлячись, що вони різні за характером, сприяють активізації розумової діяльності молодших школярів, посилюють інтерес до навчання, дають можливість отримати задоволення від успішного виконання завдань підвищеної активності. Доречно те, щоб на виконання творчих вправ не витрачалось багато часу, учні повинні вільно володіти не лише певними практичними навичками, а й теоретичним матеріалом, який вони вивчали на попередніх уроках.

ВИСНОВКИ

У ході написання кваліфікаційної роботи з теми «Розвиток мовлення учнів на уроках української мови в процесі вивчення елементів синтаксису» ми дійшли до таких висновків.

Проаналізовано навчальні освітні програми для закладів загальної середньої освіти, науково-методичну літературу з досліджуваної проблеми. Значну увагу при вивченні синтаксису приділяли такі вчені, як Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Грипас, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Пономарів, С. Шевчук, Н. Шкурятяна та ін.

Досліджено теоретичні засади вивчення елементів синтаксису у лінгводидактиці та мовознавстві. Визначено, що словосполучення, як і слова, становлять будівельний матеріал для речення, через що вони й виявляються на нижчому рівні, ніж речення. Оскільки словосполучення і речення вивчає синтаксис, то можна говорити про синтаксис словосполучення і синтаксис речення.

Визначено методичну основу розвитку мовлення, елементів синтаксису в початкових класах. Ефективність роботи з розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення елементів синтаксису залежить від її систематичності й цілеспрямованості. Адже, вирішальну роль у цьому процесі відіграють мовне середовище й система творчих вправ.

Усвідомили, що під час роботи над вивченням елементів синтаксису вчитель початкових класів може ефективно застосовувати наочні, словесні, пояснювально-ілюстративні, практичні методи. І тому, здобуті учнями вміння мають велике значення для досягнення ними високого рівня мовленнєвої компетентності.

Визначено найоптимальніші умови та найбільш ефективні шляхи для розвитку мовлення учнів під час вивчення елементів синтаксису на уроках української мови. Велике значення на уроках української мови в

початкових класах має поглиблення знань учнів із синтаксису. Адже систематична робота над реченням є дуже важливою, бо на фоні речення учні засвоюють лексичне значення слів, словотвір, фонетику, орфоепію, орфографію, синтаксичну роль слів, пунктуацію.

Отже, навчання розвитку мовлення дозволяє досягнути вагомих результатів у становленні мовної особистості школяра та подальшого вивчення елементів синтаксису у початкових класах, відповідає вимогам до освіти і потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большакова І.О. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1 / І. О. Большакова, М.С.Пристінська. – Харків : Вид-во «Ранок», 2020. – 112 с. : іл
2. Будна Н. О., Головка З. Л., Козуб О. В. Творчі завдання з української мови 2 (1) клас. Посібник для вчителів початкових класів та самостійної роботи учнів / Н. О. Будна, З. Л. Головка, О. В. Козуб. – Тернопіль: «Богдан», 1997. – 48 с.
3. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посібник ддля вчителів /Л.О.Варзацька. - К.: Радянська школа, 1986. – 104 с.
4. Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / М. С. Вашуленко, О. В. Вашуленко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. – 112 с. : іл.
5. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови у 1-4 класах /М.С.Вашуленко. – К.: Рад. школа, 1991. – 119 с.
6. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення у початковій школі: Методичний посібник /М. С .Вашуленко. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
7. Вашуленко М. С. Українська мова: підручник для 2 класу загальноосвітніх навчальних закладів / М.С.Вашуленко, Г.С.Дубовик /за ред. М.С.Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2017. – 160 с. : іл.
8. Вашуленко М. С. Українська мова: підручник для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів / М.С.Вашуленко, О.І.Мельничайко, Н.А.Васильківська /за ред. М.С.Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. – 192 с. : іл.
9. Вашуленко М. С. Українська мова: підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів / М. С. Вашуленко, Г. С.

- Дубовик, О. І. Мельничайко /за ред. М. С. Вашуленка. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2017. – 192 с. : іл.
10. Горяний В. Д., Горпинич В. О., Тараненко Т.Й. Українська мова. Ч.ІІ. /за заг. ред. В.О.Горпинича / В. Д. Горяний, В. О. Горпинич, Т.Й. Тараненко. – К. : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1977. – 191 с.
11. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ ст.)". - К., 2003.- 56 с.
12. Державний стандарт початкової загальної освіти.-Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
13. Дорошенко С. І. Методика викладання української мови [Текст] : навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко ; ред. д-ра філол. наук, проф. С.І.Дорошенка. – К.: Вища школа, 1989. – 423 с.
14. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – 2-ге вид. – К. : ВЦ «Академія». – 2010. – 368 с.
15. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови : Конструювання. Редагування. Переклад. / В.Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1984. – 223 с.
16. Мамалига А. І. Синтаксичні конструкції зв'язного мовлення / А.І.Мамалига // Сучасна українська мова: підручник / за ред. О.Д.Пономарьова. - 3-тє вид., переробл. – К.: Либідь, 2005. – С. 455-476.
17. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С. Вашуленка //. - К.: Літера ЛТД, 2011. - 364 с.
18. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2017.
19. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред.

- Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с. – 206 с.
20. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: [Навч. посібник для студентів філол. фак. унів і пед. ін-тів] / К. М. Плиско. – Х. : Основа, 1992. – 149 с.
21. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я Плющ. - К.: «Вища школа», 2005.- 430 с.
22. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Українська мова. Довідник /М.Я.Плющ, Н.Я.Грипас. – К.: Радянська школа, 1990. – 255с .
23. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, І. В. Гайдаєнко, З. П. Бакум, Н. М. Дика, Т. Г. Окуневич. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
24. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К.: Початкова школа, 2011. – 432 с.
25. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / Кол. авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2015. – 320 с.
26. Сучасна українська літературна мова: [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – [3-тє вид. стер.] – К.: Вища шк., 2001. – 430 с.
27. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; за ред. О.Д.Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
28. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти під керівництвом Савченко О.Я., затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 21.03.2018 № 268. – К. : ТД «Освіта-центр плюс», 2018. – 240с. Сайт Міністерства освіти і науки України mon.gov.ua
29. Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. **Режим доступу:**

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/pochatkova-shkola.html>

30. Чуйко Г.А. Методика викладання української мови в початкових класах / Г.А.Чуйко. – К.: Радянська школа, 1966. – 340 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку з української мови для учнів 4 класу з теми «Члени речення. Зв'язок слів у реченні»

Тема: «Члени речення. Зв'язок слів у реченні»

Мета: Формувати поняття «члени речення», «головні члени», «підмет і присудок», «основа речення», «другорядні члени»; закріплювати вміння встановлювати зв'язок між словами у реченні; розвивати мовлення та спостережливість; виховувати любов до природи.

Хід уроку:

I. Організаційна частина

1. Привітання. Перевірка готовності до уроку

- Покликав у клас мелодійний дзвінок
Готові до роботи? Почнемо урок!

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Пригадайте, з чого складаються речення? (Зі слів).
- Як пишуться слова в реченні? (Окремо).
- Чи є серед них такі, що виконують роль головних? (Є).
- Отже, сьогодні ми будемо дружно працювати,
Головні слова вивчати!
- На уроці ми продовжимо мандрівку країною Речення, навчимося знаходити основу речення, познайомимося із членами речення, будемо лікувати речення. А супроводжуватиме нас у подорожі буде той

Хто немов крило за вітром
В небо мріяв полетіти.

Тільки золотом налився,
Зразу у траву звалився,

Хто ж це він? (Листочок.)

-А прийшов до нас Листочок не сам , а зі своїми друзями золотими листочками та дідом Осінником.

- А чому листочки завітали в гості ? (тому, що осінь на подвір'ї. Жовтень – другий місяць осені.)

Наші листочки не прості,

Ці листочки – чарівні,

Цей дубовий листочок просить зошит відкривати.

Дату гарно записати.

III. Актуалізація опорних знань

1. *Каліграфічна хвилинка.*

- Полетів листочок дубовий

Сів на дошку нашу знову

Просить букви прочитати

І красиво записати.

Д,д, Дд Ду д у уб

- **Повідомлення про дуб - енциклопедія:** найстарішим деревом в Україні вважається 1300-річний дуб в урочищі Юзефін Рівненської області. У селі Верхня Хортиця росте 800-річний дуб, під яким, за легендами, стояли загони руських князів Олега та Святослава, відпочивали Б.Хмельницький, Т.Шевченко. Охоплення його стовбура – понад 8 метрів.

2) *Добір спільнокореневих слів. Виділення кореня.*

- Давайте доберемо спільнокореневі слова до слова дуб (Дубовий, дуб, задубіти).

- Що означає слово задубіти? (Змерзнути).

- Доберіть близькі за значенням слова ? (Захолонути. замерзнути, коли холодно, морозно)

2. *Мозковий штурм*

- А зараз каштанового листочка цікавлять відповіді на такі запитання.

- Який розділ ми вивчаємо? (Речення)
- Що виражають речення? (Самостійну думку)
- Які бувають речення за метою висловлювання? (розповідні, питальні, спонукальні)
- Яке речення називається розповідним, питальним, окличним? (окличні – якщо вимовляються речення з особливим почуттям. Розповідне речення – це тип речення, яке містить у собі повідомлення про якийсь факт дійсності. Питальне речення – це тип речення, яке містить настанову мовця на отримання відповіді. Спонукальне речення – це тип речення, що виражає наказ, вимогу, заклик, побажання, пораду мовця адресатові.)
- Що таке звертання?(Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Під час вимови звертання виділяється голосом, а на письмі – комою або знаком оклику.)

3. Гра «Назвіть речення».

- Назвіть речення за метою висловлювання.
- Півнику, мій півнику, що ти наробив? – **питальне речення**
- Півнику меншому голову розбив. – **розповідне речення**
- Як тобі не соромно маленького бити? Я не буду, півнику, більш тебе любити,
І пшонця не дам тобі, не наллю води. Помирись з маленьким, зараз підійди! Помирились півники і пішли в садок. І обом сипнула їм жменьку крихіток.
(М. Познаньська) – **спонукальне речення**

IV. Сприймання і первинне усвідомлення матеріалу

1. *Фізкультхвилинка*

Раз, два – руки в боки,
Три, чотири – два підскоки,
П'ять, шість – нахились,
Сім, вісім – розпрямись,

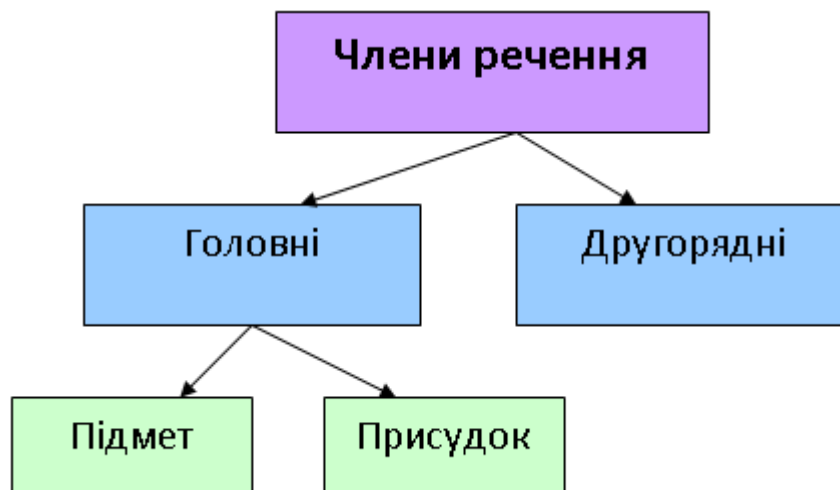
Дев'ять, десять – всі присіли,
І за парти тихо сіли.

2. Робота з підручником.

Ось листочок наш кленовий
Просить підручник відкривати
І уважно працювати.

Вправа 106.(1) Формування поняття «члени речення».

- Доповніть речення словами за змістом і питаннями.
Учні вчаться (де?)... . Учні (що роблять?)... у школі. У школі вчаться (хто?)... . Учні вчаться в школі (як?)... .
- Прочитайте утворенні речення.
- Чи до всіх слів ми можемо поставити запитання?(Не можемо)
- До яких слів в реченні ми не можемо поставити запитання? Наведіть приклади.
- Отже, що ви можете сказати про ці речення? (Речення

складаються зі слів, які відповідають на певні питання. Усі слова, до яких можна поставити питання, від інших слів, є членами речення.)

Слова в реченні, що відповідають на певні питання, називаються членами речення.

- Прочитайте визначення в підручнику самостійно.

Вправа 106 (2,3). Формування понять «Підмет. Присудок»

Продзвенівшкільнийдзвінок.

Мизайшлидоспортивногогозалу.

Розпочинаєтьсяурок. Іван Петрович – учитель фізичної культури. Цей предмет у нас – улюблений.

- Прочитайте перше речення.
  - Про що говориться у першому реченні? (Про дзвінок).
  - На яке питання відповідає цей член речення? (Що).
  - Потім ставимо запитання до якого слова? (Продзвенів) = дзвінок (що зробив?) продзвенів
  - Від якого слова ставимо запитання до слова шкільний? (дзвінок) = дзвінок (який?) шкільний
  - Прочитайте друге речення.
  - Про що говориться у другому реченні? (про дітей - ми)
  - На яке питання відповідає цей член речення? (Хто?)
  - Ставимо запитання до якого слова? (зайшли) = ми (що зробили?)зайшли
  - Які питання ми ставили до таких членів речення: дзвінок, ми, урок, Іван Петрович, предмет? (хто?що?)
  - Такі члени речення називаються підметами.
  - Отже, спробуємо скласти правило про підмет.
- (Учні читають правило про підмет, с. 51).*

Член речення, який вказує, про кого або про що говориться в реченні, називається підметом. Підмет відповідає на питання хто? або що?

- Отже, ми визначили підмети є в кожному реченні.
- А тепер дізнаємося, що говориться про присудок у кожному реченні.
- На яке питання відповідає цей член речення? (Що зробив?)...
  - Знайдіть головні слова у перших трьох реченнях. (продзвенів, зайшли, розпочинається)
  - Ці слова називаються присудками.
  - Отже, то що ми можемо сказати про присудок.

(Учні читають правило про присудок, головні та другорядні члени речення, с. 51).

Член речення, який вказує, що говориться про підмет, називається присудком. Присудок відповідає на різні питання: що робить? Що зробіть? Що робив? Що робили? Яким є підмет? Хто він такий? та ін.

3. Розповідь

Підмет і присудок є найважливішими в реченні, бо вони передають основний зміст висловлювання. Саме тому підмет і присудок називаються головними членами речення, вони становлять основу речення. Так само, як і в родині – тато і мама відіграють головну роль.

Підмет і присудок – це головні члени речення, його основа.

- Усі інші члени речення називаються другорядними, але вони також є важливими для вираження думки.

Усі члени речення є другорядними.

4. Тренувальні вправи.

- А вербовому листочку сумно і він вирішив перевірити, як ви зрозуміли правила.

- Визначте в реченні підмет, присудок та другорядні члени речення.

Вправа 108.

З гір повіває холодний вітер.

- Спишіть речення.

- Підкресліть в ньому головні члени.

- Як зв'язуються між собою головні та другорядні члени речення?

(За запитаннями).

(Що?) Вітер (що робить?) повіває;

вітер (який?) холодний;

повіває (звідки?) з гір.

V. Узагальнення і систематизація знань

- Калиновий листочок пропонує зробити вправу 107.

Прочитай текст. Визнач в реченнях головні члени. Став запитання від підмета до присудка.

Високо над Дніпром здійнявся обеліск Слави. Біля його підніжжя палахкотить Вічний вогонь. Щодня кияни приносять сюди живі квіти. Обеліск – пам'ять про загиблих героїв. А пам'ять – вічна.

- А яблуневий листочок пропонує самостійно виконати вправу 109.
Прочитай текст. Визнач у реченнях основу. Одне речення (на вибір) спиши. Підкресли в ньому підмет і присудок.

Восени їжак стягує у затишну місцину сухе листя і траву. Згорнувшись у клубок, він спить усю зиму. Температура тіла в нього знижується іноді до шести градусів тепла.

VI. Підсумок

- Вже пора урок кінчати,

Треба все підсумувати.

Про головне на уроці

Слухаємо в діалозі.

- Зустрілися 2 хлопчики - Підмет і Присудок.

Присудок Ти хто?

Підмет Я – Підмет, на хто? і що? Відповідаю

І в реченні головну роль граю.

Присудок Чого ж ти тут блукаєш

І кого шукаєш?

Підмет Кажуть друг у мене був,

Що робити? – всіх питав.

Присудок Та це ж я, друзяко,

Присудком мене звати!

Підмет Що ж ти робиш, признавайся!

Зі мною у парі залишайся!

Присудок Я з тобою згоджуюсь,

З тобою залишаюсь!

Разом   Ось ми пара яка!

У реченні головна!

- Що під час уроку було для вас важливим? (Ми дізналися, що головні слова – є основою речення і називаються підметом і присудком).

- Що таке підмет і присудок? (Це головні члени речення).

- А чи є важливими другорядні члени речення? (Так).

- Ми сьогодні говорили про осінь. Чим прекрасна ця пора? (Своїм різнобарв'ям).

- Осінь надихала до творчості і художників, і фотографів, і музикантів.

- Які кольори переважають в осені? (Золотий, оранжевий, багряний).

- Якого кольору найбільше? (Жовтого).

- Які слова ви можете підібрати, щоб описати осінь? (Барвіста, святкова, строката, яскрава, сонячна – запис слів у зошиті).

- Уроку нашому кінець.

Хто трудився – молодець!

Додаток Б

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Демецька Анна Вікторівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

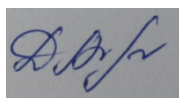
– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

17.03.2021
(дата)

_____
(підпис)

Анна ДЕМЕЦЬКА
(ім'я, прізвище)